

הרב יעקב הילדסהיים

התימה על התחייבות עתידית – החלק האיסורי

הקדמה

עסקאות רבות באות לידי גמר בחתימת שני הצדדים על חוזה או על זיכרון דברים. להלכה נוקטים שלחתימה יש תוקף מוחלט של קניין גמור מדין סיטומתא.¹ ישנם מקומות עבודה שבהם המעסיקים מחתימים את העובדים החדשים על התחייבויות שונות הנוגעות לעתיד, כגון עובד המתקבל לעבוד בחברה, ומחתימים אותו לפני שיתחיל בעבודתו שלא יגלה את סודות החברה לאחרים או שלא יתחרה בעתיד עם בעל העסק. כמו כן לצורך קבלת תעודה ממשלתית חותמים עורכי בחינות על התחייבות שלא לגלות את השאלות. יש לברר אם על פי דין תורה יש תוקף מחייב לחתימה זו, כלומר שנחשב שנעשה קניין מחייב על כך, ובאיזה אופן. לנידון זה השלכה מבחינה הלכתית – האם מותר לעובד לעבור על הדברים שחתם עליהם.²

א. הולך רכיל מגלה סוד

הגמרא במסכת יומא (ד ע"ב; פסחים מב ע"א) דורשת את הפסוק הראשון בחומש ויקרא – 'ויקרא אל משה... לאמר':

לאמר, אמר רבי מנסיא רבה, מניין לאומר דבר לחבירו, שהוא בכל יאמר עד שיאמר לו לך אמור, שנאמר (ויקרא א, א) וידבר ה' אלי מאהל מועד לאמר. ופרש"י (ד"ה שהוא): 'תלמוד לומר לאמר, לא אמור בדברים, אלא אם כן נותן לו רשות'. ובחידושי המאירי (שם ד"ה ממנה) הבהיר והרחיב בזה:

...וממה שנאמר שם לאמר, כלומר שאמר לו דברים אלו על מנת שיאמרם, למדנו דרך ארץ למי שאומר דבר לחבירו אע"פ שלא מסרה לו בסוד, שהוא בכל יאמר אא"כ אמר לו בעל דבר שהוא אומר לו אותן הדברים בלך אמור. והוא ענין אומר (משלי יא, יג) נאמן רוח מכסה דבר כלומר [מכסה] דבר אע"פ שאינו סוד, והולך רכיל מגלה סוד אע"פ שנאמר לו בסוד.

1. פד"ר, ח"ט עמ' 226, עיי"ש שהביא את התשובות ופד"ר קודמים שכך הורו.
2. וכמו כן קיימות גם השלכות ממוניות, כגון במקרה שהעובד עבר על הדברים שחתם עליהם, וגילה את סודות החברה שעובד בה לחברה מתחרה וכתוצאה מכך נגרם נזק – האם הוא מתחייב בכך בדיני אדם או בדיני שמים, או שמא הדבר היה מותר לו. ועוד חזון למועד.

למדנו שהנמנע מלספר דברים ששמע, אע"פ שלא נאמרו לו בסוד, הרי הוא מתכבד בתואר 'נאמן רוח', ואילו הנוהג להפך מתואר בשם 'הולך רכיל'.
וכן נפסק בספר 'חפץ חיים' (הל' לשון הרע כלל ט סעיף ו):
האומר לחבירו איזה דבר, אסור לו לספר אחר כך לאחרים אלא אם כן נתן לו רשות על זה, ודווקא אם הוא דבר דלית ביה לישנא בישא [אם יש בזה לה"ר, לא מועילה נתינת רשות].³

ב. גדר האיסור

השאלה היא באילו 'דברים' מדובר שאסור לגלות, ומהו האיסור שיש בזה.

1. נזק

בספר 'שערי תשובה' לרבנו יונה (שער ג אות רכה) כתב בהקשר לזה:
וחייב האדם להסתיר הסוד אשר יגלה אליו חברו דרך סתר, אע"פ שאין בגלוי הסוד ההוא ענין רכילות, כי יש בגלוי הסוד נזק לבעליו וסבה להפר מחשבתו, כמו שנאמר (משלי טו, כב): הפר מחשבות באין סוד. והשנית - כי מגלה הסוד אך יצא מדרך הצניעות והנה הוא מעביר על דעת בעל הסוד. ואמר שלמה עליו השלום (שם כ, יט) גולה סוד הולך רכיל, רצונו לומר, אם תראה איש שאיננו מושל ברוחו לשמור לשונו מגלוי הסוד, אע"פ שאין במחשוף הסוד ההוא ענין רכילות בין אדם לחברו, תביאהו המדה הזאת להיות הולך רכיל שהוא מארבע כתות הרעות, אחרי אשר אין שפתיו ברשותו לשמרן...

למדנו בזה שהנידון הוא בדברים שבגילויים יש 'נזק לבעליו וסיבה להפר מחשבתו'. לכן גם לגבי דבר כזה שנאמר לאדם ב'סתם' ואין בו ענין של רכילות, אין ראוי שיעביר הלאה, אא"כ קיבל רשות לכך מהאומר לו. עוד למדנו מרבנו יונה שקיימים כמה טעמים להימנע מלהעביר דברים שנאמרו דרך סוד, והם: [א] 'נזק לבעליו', כלומר יש מקרים שבהם כתוצאה מהדיבור נגרם נזק ישיר לבעל הסוד. [ב] יש מקרים שאדם מתכנן לעשות משהו מסוים לתועלתו האישית, ומגלה זאת לאיש סודו, והוא הולך ומספר על כך לאחרים, ועל ידי זה יכול לגרום להשבתת הדבר שתוכנן לעשות, והרי זה 'סיבה להפר מחשבתו', ונמנע ממנו רווח. [ג] מדרכי הצניעות הוא שישמור לעצמו את הדברים שאמורים להיות צנועים. [ד] כשהוא 'מעביר על דעתו', כלומר פועל בניגוד לרצונו של בעל הסוד. ודברי רבנו יונה נפסקו להלכה בספר חפץ חיים (הל' רכילות כלל ח סעי' ה). מכאן שבוודאי אם נאמר בפירוש לאדם שלא יעביר הלאה את הדברים שנאמרו לו ע"י מעסיקו או את הדברים שהתוודע להם, ובפרט אם גם חתם לו על כך, אם עובר על מה שאמר וחתם, הדבר מגונה ועל האדם העושה זאת נאמר הכתוב 'הולך רכיל מגלה סוד'.

3. בשו"ת חקקי לב, יו"ד סי' מט, למד מכאן שאפילו אם אדם שולח איגרת לחברו, אסור לחברו שקיבל את האיגרת לגלות את דברי האיגרת לאחרים, ואפילו אם אין בזה סוד ודבר מגונה ונזק לכותב האיגרת.

וכן יש ללמוד על איסור זה מהמובא במסכת בבא בתרא (לט ע"א), בסוגיה הדנה בגדרי מחאה של בעה"ב על שדה שנלקח ע"י אחר, שאם בעל הבית מחה בפני עדים ואמר להם 'לא יצא דבר מפיכם', כלומר שלא יספרו לאף אחד על כך שהוא מחה – 'אמר רב זביד, כיון שאמר להם כך, אין זו מחאה'. וכך פסק ב'שלחן ערוך'.⁴ וביאר ב'עליות דר' יונה' (שם לט ע"ב ד"ה עלה בידנו):

אמר להם אל תגידו הדברים, הרי זו אינה מחאה, שהרי כמו סוד מסר להם הדבר, ואין להם לגלות סוד אחר.

וכן כתב בשו"ת 'משנה הלכות' (ח"ז סי' רפ):

...היכי דאמר ליה בבל תאמר, הרי זה בכלל הולך רכיל ומגלה סוד. וגם אם בא לו היזק על ידו, הרי זה בכלל גורם היזק לחבירו...

ויש להוסיף בזה את המובא ב'פסקי דין – ירושלים' (ח"ז פס"ד בעמ' רח):

ד. בספר דיני עבודה במשפט העברי ח"ב עמ' 1042 הביא את מקורות החוק, שעפ"י חוזה העבודה על העובד לבצע את עבודתו המוטלת עליו לא רק כראוי אלא גם בנאמנות (Fidelity). פירוש הדבר שאסור לו לגלות לאחרים את סודות העסק (Trade Secrets) של מעבידו, ואסור לו להשתמש בידעו שרכש תוך כדי עבודתו להנאתו הוא או להנאת אחרים, ואסור לו להתחרות עם מעבידו, וכל כיו"ב.

2. לא תלך רכיל בעמך

יש מן המפרשים שלמדו שבגילוי סוד עובר גם על איסור המפורש בתורה (ויקרא פרק יט, טז): 'לא תלך רכיל בעמך'. המקור לזה הוא ממסכת סנהדרין (לא ע"א):

תנו רבנן מניין לכשיצא לא יאמר הריני מזכה וחבירי מחייבין, אבל מה אעשה שחבירי רבו עלי, תלמוד לומר (ויקרא יט) לא תלך רכיל בעמך, ואומר (משלי יא) הולך רכיל מגלה סוד. ההוא תלמידא דנפיק עליה קלא דגלי מילתא דאיתמר בי מדרשא בתר עשרין ותרתין שנין, אפקיה רב אמי מבי מדרשא, אמר דין גלי רזיא.

וכתב המאירי (סנהדרין שם):

כבר ביארנו במשנה שצריך כל אחד מן הדיינים להזהר שלא לומר אני מזכה וכו'. אף בכל דבר שמחברו לחברו, חייב אדם שלא לגלותו ושלא להביא דבר מזה לזה, ועל כלם נאמר לא תלך רכיל בעמך. מעשה היה בתלמיד אחד שהביא דבר מאחד מן התלמידים לחברו לאחר עשרים ושתיים שנה והוציאווהו מבית המדרש והכריזו עליו דין גלי רזיא...

מפורש בדבריו שאיסור תורה של רכילות האמור בברייתא דלעיל אינו נסוב רק על דיינים, אלא תקף גם בכל העברת דברים בין בני אדם, מזה לזה. ב'תוספות יום טוב' (סנהדרין פ"ג מ"ז) הרחיב בזה כשדן בדברי המשנה שם (שלשונה כלשון הברייתא

4. שו"ע, חו"מ סי' קמו סעי' א.

דלעיל), שהביאה שני פסוקים (אחד מחומש ויקרא ואחד מספר משלי, ונשאלת השאלה לשם מה נחוצים שני הפסוקים), וכתב:

מאי ואומר, ועוד דיהודה ועוד לקרא הוא, דקרא קמא באורייתא וקרא תניין במשלי. ואיכא למימר דאי מקרא דלא תלך רכיל, הוה אמינא דדוקא כשהולך לרגל ולגרות מדון הוא דאסור. אבל לזכות את עצמו שלא ישנאוהו הלה לא אסור קרא. ת"ש הולך רכיל מגלה סוד, ש"מ דהמגלה סוד מקרי הולך רכיל. אע"פ שאינו עושה לגרות מדון. הלכך הך קרא דאורייתא דכתיב לא תלך רכיל נמי במגלה סוד הוא. ודברי הב"ד סוד הוא שהרי מוציאין וכו'. נמצא שע"ז נאמר לא תלך וגו'. מבואר בדבריו שהמגלה סוד עובר על איסור מפורש בתורה – 'לא תלך רכיל בעמך', וזאת כיוון שהתחדש בדברי המשנה שהאיסור אינו אמור רק במקרה שבו רוצה להרע לאחרים, אלא גם כשמטרתו להגן על עצמו.⁵ וכיו"ב כתב בספר 'תורת חיים',⁶ שבכה"ג עובר על איסור רכילות מן התורה, וכן כתב בשו"ת 'הלכות קטנות' (ח"א סי' רע"ו), וז"ל:

...בלאו הכי נראה שיש איסור לבקש ולחפש מסתוריו של חברו, ומה לי לא תלך רכיל לאחרים או לעצמו.

2. גזל

בשו"ת 'שבט הלוי' (ח"ד סי' רך) חידש בזה שקיים כאן איסור גזל, וזו לשונו:
ופשוט אצלי שפועל שעובד במקום שעובדים בדברים סודיים או שמשתמשים במכשירים שהם עדיין בגדר סוד, או אפילו פעולה שהיא המצאה של בעל העבודה, שאסור לו לפועל להעתיק לעצמו או לאחרים, ובגדר גזל הוא מן הדין, גם אם לא עשו תקנה מיוחדת לזה, כיון שהם דברים שסתמא מקפידין מאד על גלויים.⁷

אמנם דבריו צריכים ביאור, שהרי לא נגזל כאן דבר. וייתכן שכוונתו ע"פ דברי רבנו יונה במסכת אבות (פ"א מ"א, משה קבל תורה מסיני):
...שהרי כתוב לא תגזול, וכל הנזיקין בכלל אותו הלאו, והן מן התורה על פי קבלת משה קבינו בסיני ואפילו לא נכתבו.
הרי שהאיסור להזיק בכל אופן שהוא כלול באיסור גזל.

5. בהמשך דן התויו"ט שם אם אמנם גורסים במשנה את הפסוק 'לא תלך רכיל בעמך' (נחלקו בזה ראשונים). עכ"ד. אבל נראה שהחידוש שנאמר נשאר קיים, כיוון שאף אם במשנה לא גורסים את הפסוק, מ"מ בברייתא הוא מובא, והחידוש המובא בתויו"ט מתייחס לברייתא. אבל נראה שהתפא"י, סנהדרין פ"ג מ"ז אות מג, חולק וסובר שלא קיים איסור תורה באופן זה, ולכן הובא רק הפסוק ממשלי, וכן יש ללמוד מהרמב"ם, הל' סנהדרין פכ"ב ה"ז, שלא הביא בהלכה זו אלא רק את הפסוק ממשלי.

6. תורת חיים, סנהדרין שם.

7. עו"ע בתשובת הרב שלמה אישון בנידון: 'שימוש במידע ממקום עבודה קודם', בספר כתר, ח"ו סי' נד (עמ' 332–339).

3. הנהגה במקרה של ספק

יש לעיין במקרה שבו עובדי מפעל מסוים חתמו על מסמך שאחד הסעיפים בו הוא: במשך תקופת העסקתו ושלוש שנים אחריה מתחייב העובד שלא לגלות או להעביר לכל אדם ו/או גוף שמחוץ למפעל מידע על המפעל או מידע שהגיע אליו במסגרת עבודתו במפעל ואשר איננו נחלת הכלל. העובד מתחייב שלא לפגוע בדרך כלשהיא במוניטין של המפעל.

הסעיף הזה כולל דברים שנתונים לפרשנויות, כגון שהעובד סבור שהדבר שסיפר הוא נחלת הכלל והמעביד אינו סבור כך, או שיש חילוקי דעות ביניהם אם הדבר פוגע במוניטין. השאלה היא כיצד לנהוג במקרים כגון אלו, ונראה שבאופן כללי המודד לדברים הנ"ל הוא מה שמקובל בקרב בני אדם, ובדומה לפסק הרמב"ם⁸ ביחס למקח טעות, ולכן אף אם בעיני המעביד נראה שהיה אסור לספר כיוון שיש בזה פגיעה במוניטין, אם בעיני בני אדם שמבינים בעניין אינו נראה כך, אין בזה איסור. ויש להוסיף בזה את פסק ה'חפץ חיים' (הל' לשון הרע כלל ג סע' ד):

איסור סיפר לה"ר הוא אפילו אם אינו מבאר בעת הסיפור את האיש שהוא מדבר עליו... ויותר מזה שאפילו אם בדברי סיפורו לא היה שום ענין גנאי כלל, רק שעל ידי דבריו נסבב רעה או גנות לחבירו, והמספר הזה נתכון לזה ברמאותו, גם זה בכלל לשון הרע הוא, ודבר זה נקרא בפי חז"ל בשם לשון הרע בצינעא. למדנו בזה שבנוגע לנזק עקיף, הדברים מסורים ללב, ואם לא היה גנאי וגם לא הייתה כוונה לכך, אע"פ שנסבב מזה היזק, לא עבר על איסור לה"ר.

ג. גילוי סודות לאחר שפרש מהחברה

נראה ללמוד ממה שהתבאר שהאיסור למסור את סודות החברה קיים בין בזמן שעובד בה ובין לאחר שהפסיק לעבוד בה. הסיבה לכך היא שגם בזה קיימים הטעמים שהובאו לעיל מרבנו יונה (נזק ישיר או עקיף, דרכי הצניעות, מעביר על דעת בעל הסוד). וגם לכל השיטות טעם האיסור הוא מהכתוב "הולך רכיל מגלה סוד". א"כ כל עוד הדבר בגדר 'סוד', אין לגלותו (וכפי שהובא לעיל מהגמרא בסנהדרין על מי שגילה את הנאמר בבית המדרש לאחר כ"ב שנים!). לכן אין זה משנה אם עדיין הוא עובד בחברה, שאז הוא מחויב לה, או שכבר פרש ממנה, כיוון שבפסוק המשווה את מגלה הסודות להולך רכיל, לא קיים חילוק בזה.

ד. תנאי על אי עשייה שבזכותה קיבל דבר מסוים

במקרה שבו נעשה תנאי עם האדם על אי עשייה, וכתוצאה מהתנאי קיבל האדם דבר מסוים, כגון שהתקבל לעבודה והשתכר במשך תקופה, הרי הדבר מחייבו, אף ללא קניין,

8. רמב"ם, הל' מכירה פט"ו ה"ה.

וכפי שנלמד משו"ת הריב"ש (סי' רפ):

...אם יתרו נתן בתו למשה בתנאי שלא יצא משם, ושישבע לו על זה, אף אם הותר
מן השבועה שלא מדעת יתרו, עדיין הוא מחוייב לקיים תנאו, כיון שקבל טובה
ממנו בעד זה...
וכיו"ב כתב בשו"ת 'חתם סופר' (יו"ד סי' ט) בנידון של שוחט שקיבל על עצמו שלא
להסיג גבול, וזו לשונו:
להיות לאות ולראיה מהימנא... איך שאני חתום מטה מקבל עלי שלא לשחוט
ושלא לבדוק בעצמי ואפי' עם עוד שוחט אחר מבלעדו מוהר"ח הנ"ל בלתי
ידיעתו והסכמתו ורצונו הטוב ממש שלא באונס והכרח כלל... והנה... דבנידון
שלפנינו אפי' לא נשבע מ"מ חייב לקיים תנאי, שע"מ כן נתן לו כתב תעודתו, והרי
הוא עובר על לאו 'לא תעשוק שכר עני ואביון', שזהו מכלל שכר פעולתו של ר'
חיים שלא יפסיק חיותו,⁹ ואם כן מחוייבין בית דין לכופו לקיים תנאו...
מבואר בזה שאם קיבל דבר מסוים והיה זה תנאי להתחייבותו, חובה עליו לקיים את
התחייבותו. וכיו"ב הובא ב'פסקי דין – ירושלים' (ח"ז פס"ד בעמ' רח) בשם הספר 'פרח
מטה אהרן' (סי' יג-יד):
...דאם היה התנאי בשעת קניה או בשעת חלוקת שותפות, התנאי קיים בדברים
בעלמא בלי קנין, דעל דעת כן קנו וחלקו, וכל אחד זכה בחלקו אדעתא דתנאי
הנ"ל, ושוב אינו יכול לחזור בו.

מסקנה

א. עובד שחתם על אי מסירת מידע לאחרים ומסר, עבר על הכתוב 'הולך רכיל מגלה
סוד'; ויש אומרים שעבר גם על איסור תורה 'לא תלך רכיל בעמך'; ויש אומרים שעבר
על גזל.
ב. האיסור המוטל על העובד הוא להעביר דברים שנודעו לו תוך כדי עבודתו לגורמים
חיצוניים, אם יש אפשרות שהם ישתמשו בהם וכתוצאה מכך ייגרם נזק כלכלי לחברה
שעובד בה.
ג. אם העובד חתם על סעיף הכולל פרטים שניתנים לפרשנויות שונות, ויש חילוקי דעות
בין המעביד לבין העובד, נראה שהולכים אחר דעת רוב בני אדם המבינים בעניין.
ד. האיסור קיים בין בעודו מועסק בחברה שחתם בה ובין לאחר שפרש ממנה.
ה. אם נעשה תנאי עם האדם על אי עשייה, וכתוצאה מהתנאי קיבל האדם דבר מסוים,
כגון שהתקבל לעבודה והשתכר במשך תקופה, הרי הדבר מחייבו, אף אם לא נעשה
קניין על כך.

9. התחדש בזה ש'לא תעשוק' לא אמור רק ביחס לשכר פעולה שכבר חייב ונמנע מלשלם, אלא
מתייחס גם למקרה שבו מונע מהשני רווח עתידי. ובפ"ד ירושלים, ח"ז עמ' רח, הביא את החת"ס
וכתב: '...וביאור דבריו נראה דהתנאי שהתנה שלא ישחוט בעירו הוה תשלום תמורת נתינת ה'כתב
קבלה', ולכן אם ישחוט בעירו הרי עובר בלא תעשוק...!'